В.Т. ОКІПНЮК

*Володимир Тарасович Окіпнюк, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національної академії Служби безпеки України**

ORCID: 0000-0002-1738-6478

КОМПЛЕКТУВАННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПАНУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1929–1953 РР.)

Радянський тоталітарний режим в Україні спирався на мережу органів ДПУ–НКВС–НКДБ–МДБ, які забезпечували захист існуючої партійно-державної системи. Враховуючи важливість цих структур для функціонування владного механізму, партійно-державна верхівка відводила пріоритетну роль питанням їх комплектування політично відданими режиму особами, які б забезпечували дотримання «генеральної лінії партії» в проведенні каральної політики.

Кадровий склад радянських органів державної безпеки в Україні був предметом досліджень як радянських, так і сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених. В.Д. Голіченко, В.В. Сенюшкін, О.І. Кокурін, М.В. Петров, К.В. Скоркін, М.Л. Серяков, А.І. Колпакіді, В.Ф. Некрасов, О.М. Хлобустов, В.А. Золотарьов, В.І. Пристайко, В.М. Чисніков, Ю.І. Шаповал у своїх працях розкривали різні аспекти комплектування кадрового потенціалу радянських спецслужб. Але комплексного історико-правового дослідження порядку підбору кадрового поповнення в органи державної безпеки УРСР у період панування тоталітарного режиму, не проводилося.

Актуальний характер теми зумовлюється також і тим, що вивчення організації кадрового забезпечення радянських спецслужб дає можливість докладніше дослідити юридичний статус і правозастосовну діяльність самих органів державної безпеки, їх роль у механізмі тоталітарного владарювання.

Метою статті є історико-правовий аналіз основних юридичних механізмів, шляхів і способів комплектування кадрового складу радянських органів державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму. Під періодом панування тоталітарного режиму в Україні розуміється розвиток радянської партійно-державної системи в умовах утвердження та зміцнення в СРСР і УРСР режиму особистої влади Й.В. Сталіна і пов'язаних з цим змін в організації державного ладу та правової системи.

З початку 1930-х рр. найбільш поширеним способом поповнення кадрового складу було пряме зарахування відібраних кандидатів на посади в органи державної безпеки. Порядок вивчення цих осіб був докладно прописаний, врегульовувалася процедура спецперевірки. Низка наказів ДПУ УСРР (№ 24 від 27 січня 1931 р., № 32 від 4 лютого 1932 р., № 241 від 28 липня 1932 р., № 586 від 14 грудня 1933 р.) і ОДПУ (№ 63/с–1932 р., яким було оголошено керівництво з прийняття на службу в органи ОДПУ, та № 1215/с–1932 р. «Про порядок прийняття на службу в органи ОДПУ») забороняла прийняття на роботу співробітників у місцеві органи ДПУ без проведення всебічної спецперевірки та отримання на це санкції ДПУ УСРР¹.

Згідно з наказом НКВС СРСР від 29 січня 1935 р. № 0036 «Про недопуск до роботи знову прийнятих до апаратів ГУДБ без попередньої спецперевірки» заходи з перевірки кандидатів на службу в підрозділи ГУДБ–УДБ НКВС були посилені. Мали перевірятися відомості за анкетною спеціального призначення, зв'язки і коло знайомих кандидата за місцем народження, проживання та попередньої служби. Спецперевірка здійснювалася щодо всіх осіб, яких брали на службу, навіть стосовно колишніх співробітників органів ГУДБ за той період, коли вони перебували поза службою в органах НКВС².

Напередодні Другої світової війни наказом НКВС СРСР № 00802 «Про порядок надсилання та виконання запитів за спеціальною перевіркою» від 13 липня 1939 р. була оголошена інструкція про проведення спеціальної перевірки в органах НКВС. Встановлювалися два види спецперевірки – повна та неповна. Повна включала «установку» за місцем роботи, проживання, народження, перевірку за оперативним обліком, перевірку автобіографічних даних. Такій перевірці підлягав особовий склад підрозділів НКВС, від начальника відділення та вище, особи, які перебували на особливому обліку в запасі НКВС, працівники особливо режимних заводів і електростанцій. Неповна перевірка включала перевірку за оперативними обліками та «установки» за місцем народження і роботи. Вона поширювалася на всіх інших працівників НКВС, осіб, які перевірялися для отримання допуску до шифрувальної, мобілізаційної та секретної роботи, осіб, які приймалися на роботу до установ залізничного і водного транспорту на посади, пов'язані з безпекою руху³.

Специфікою відрізнявся підбір кадрів у воєнний час. У період 1943–1945 рр. комплектування відбувалося переважно за рахунок співробітників, відряджених з НКДБ СРСР (9033 особи). При цьому 1625 з них

були працівниками, які щойно закінчили за скороченою програмою школи НКДБ СРСР, не мали практичного досвіду і не знали умов роботи в Україні. Випускники шкіл НКДБ СРСР становили на 1 квітня 1945 р. 37,7 % від наявного особового складу органів НКДБ УРСР. Частина відряджених до УРСР були непридатними до служби за фізичним станом або у зв'язку з наявністю не знятих стягнень, компрометуючих матеріалів тощо.

Другу за чисельністю категорію кадрового поповнення органів державної безпеки УРСР у цей час становили особи, прийняті на службу з місцевих партійно-комсомольських і радянських органів та партизанських загонів (3587 осіб). З них на оперативну роботу було оформлено 509 осіб. Всі вони були членами ВКП(б) або ЛКСМ, віком переважно до 30 років, як правило, з середньою освітою. За національним складом більше 90 % становили росіяни та українці.

Важливим джерелом комплектування кадрового складу були також колишні працівники органів державної безпеки УРСР, прикомандировані під час війни до органів НКВС–НКДБ тилкових районів (2100 осіб). До НКДБ УРСР було також переведено 183 особи з органів контррозвідки «Смерш» і 616 осіб – з військ НКВС⁴. У червні 1945 р. НКДБ УРСР зверталася до ЦК КП(б)У з проханням про відкликання з органів «Смерш» у розпорядження НКДБ УРСР ще 160 осіб⁵.

На 20 березня 1945 р. загальна чисельність особового складу органів НКДБ УРСР становила 14129 осіб (на 1 січня 1945 р. – 12 888 осіб), без урахування 1390 осіб, які за цей час звільнилися, були виключені зі списків та вибули з різних причин. Некомплект досягав 4279 посад (на 1 січня 1945 р. – 4455)⁶.

У період війни суттєво знизився освітній рівень співробітників органів державної безпеки. Якщо у довоєнний час особи, які мали вищу освіту, становили 6 % від загальної кількості співробітників, то у 1945 р. цей показник дорівнював лише 3 %. На 1 січня 1945 р. вищу освіту в органах НКДБ УРСР мали 435 осіб. Серед місцевих керівників – лише п'ять начальників обласних УНКДБ, 16 начальників міськвідділів, 24 начальники міськрайвідділень⁷.

Втім, рівень «партійності» в органах державної безпеки, навпаки, підвищився. Згідно зі штатним розкладом НКДБ УРСР на 1 лютого 1945 р. нарком і його заступники, а також начальники управлінь, відділів та інших відокремлених підрозділів центрального апарату НКДБ УРСР були членами партії. Високим був також ступінь політизації рядового особового складу. Наприклад, із 46 співробітників відділу кадрів НКДБ УРСР лише один був безпартійним, а зі 178 співробітників відділів кадрів обласних УНКДБ – 17 безпартійних осіб⁸.

У повоєнний час продовжувалося поповнення органів державної безпеки в Україні за рахунок прямого зарахування на службу партійних функціонерів та спеціально відібраних рядових комуністів і комсомольців. Відповідно до рішення ЦК КП(б)У від 8 вересня 1944 р. «Про відбір комуністів і комсомольців для роботи в органах НКДБ» до органів НКДБ партійними структурами відбиралися особи, які призначалися на посади та допускалися до оперативної роботи. Обкоми КП(б)У затверджували списки відібраних осіб на бюро обкомів. Так, у січня 1945 р. в УНКДБ Ворошиловградської області подібним чином було відібрано 45 осіб⁹.

Практикувався підбір на роботу в органи НКДБ випускників вищих навчальних закладів. У червні 1945 р. НКДБ УРСР просило ЦК КП(б)У про направлення шести випускниць Одеського інституту іноземних мов для роботи в органах НКДБ на посадах перекладачів з німецької, французької та англійської мов¹⁰.

Комплектування органів державної безпеки відбувалося шляхом переведення співробітників з інших каральних органів. У зв'язку з ліквідацією міських і районних органів МВС і значним некомплектом керівного оперативного складу міських і районних органів МДБ, керівництво МДБ УРСР 3 листопада 1950 р. просило ЦК КП(б)У передати 188 звільнених осіб в розпорядження МДБ УРСР, а 16 листопада надало до ЦК їх заплановані посади в МДБ. З подібними проханнями до ЦК КП(б)У зверталися також керівники обкомів і обласних УМДБ УРСР¹¹.

Під час масових репресій, проведення яких потребували залучення значної кількості співробітників, партійні структури оголошували «мобілізацію» до органів державної безпеки комуністів та комсомольців. «Мобілізація» (спочатку осіб, які перебували на особливому обліку або в запасі органів державної безпеки, а згодом – перевічених і спеціально відібраних комуністів і комсомольців), як спосіб поповнення кадрів органів державної безпеки, використовувалися упродовж усього досліджуваного періоду. Вони носили певною мірою хвилеподібний характер, що був зумовлений масштабами репресивних акцій, які планувалися владною верхівкою. Можна виділити кілька таких сплесків. Перший припадає на 1930–1933 рр., коли були потрібні додаткові кадрові ресурси для проведення примусової колективізації, «розкуркулення», забезпечення державних заготівельних кампаній і організації голодомору. У цей період тільки протягом січня – вересня 1930 р. за рішеннями ПБ і Секретаріату ЦК КП(б)У до тимчасової роботи в органах ДПУ було залучено близько 1 тис. осіб, які перебували на особливому обліку в органах державної безпеки¹². Згідно з наказом ДПУ УСРР № 161 від 23 червня 1931 р. цю категорію «мобілізованих» наказувалось до 5 липня 1931 р. звільнити. Наступні «мобілізації» дозволялося здійснювати тільки з санкції АОУ ДПУ УСРР¹³.

Наступний сплеск процесів прямого зарахування на службу до органів державної безпеки припадає на 1938–1939 роки. Його спричинив «кадровий голод» в НКВС УРСР, пов'язаний з наслідками репресій серед самих «чекістів». Згідно з довідкою начальника відділу кадрів НКВС УРСР у центральному апараті НКВС УРСР, НКВС Молдавської АРСР і обласних УНКВС були вакантними 671 посада, у тому числі 187 посад начальників відділень і помічників начальників відділень та 484 посади оперуповноважених і помічників оперуповноважених.

Вирішенню питань кадрового забезпечення органів державної безпеки була присвячена низка постанов ПБ ЦК КП(б)У – від 20 лютого, 3 серпня, 27 вересня, 1 і 5 жовтня 1938 року. Їх відбір мали проводити заввідділом керівних парторганів ЦК КП(б)У спільно з представниками НКВС УРСР і секретарі обкомів спільно з начальниками УНКВС. На постійну роботу до органів НКВС УРСР були відряджені або тимчасово «мобілізовані» понад 1 тис. комуністів і кандидатів у члени партії. Вказані заходи здійснювалися на підставі затвердженої розверстки по областях¹⁴.

Найбільш виразно процес «комунізації» підбору керівного складу органів державної безпеки було відображено у постанові ПБ ЦК КП(б)У від 8 січня 1939 р. (протокол № 6, п. 48-оп.) «Про керівних робітників НКВС УРСР». Вона передбачала ротацію начальників УНКВС, окремих відділів та управлінь центрального апарату НКВС УРСР. Із семи призначених начальників УНКВС жоден не мав досвіду роботи в органах державної безпеки. Однак всі з них до призначення займали керівні посади (секретарів або завідувачів відділів) у місцевих структурах КП(б)У¹⁵.

У 1938–1939 рр. відбувся масштабний «партійно-комсомольський призов» до органів державної безпеки. Серед «призовників» переважали особи віком від 25 до 35 років, з нижчою, середньою або незакінченою вищою освітою, партійним стажем з кінця 1920-х – початку 1930-х років. За національною належністю понад 60 % становили українці, близько 30 % – росіяни і 10 % – євреї¹⁶.

Від середини 1930-х рр. формується ще один спосіб кадрового поповнення органів державної безпеки УРСР, який передбачав відбір на підставі певних критеріїв кандидатів для проходження спеціальної підготовки у відомчих навчальних закладах з їх подальшим призначенням на оперативні посади у відповідні підрозділи НКВС–НКДБ–МДБ.

У Москві 29 травня 1930 р. була створена школа з підготовки та перепідготовки «чекістських кадрів», яка з 4 червня 1930 р. отримала назву Центральної школи ОДПУ. Перший випуск слухачів відбувся у другій половині березня 1931 року. З січня 1932 р. у школі були запроваджені трьохмісячні курси підготовки та перепідготовки керівного складу від начальників управлінь, відділів ПП ОДПУ до начальників відділень. 14 липня 1934 р. Центральна школа ОДПУ була перейменована у Центральну школу ГУДБ НКВС СРСР (з 21 березня 1939 р. – Вищу школу НКВС СРСР, з 27 березня 1941 р. – Вищу школу НКДБ СРСР) і зосередила увагу на перепідготовці оперативного складу УДБ. Були введені нові потоки з термінами навчання дев'ять місяців (для вищого керівного складу), один рік (для старшого оперативного складу) і два роки (для середнього оперативного складу)¹⁷.

Випускники Центральної школи поповнювали оперативні підрозділи органів державної безпеки УСРР. Наприклад, з 2-го набору, випуск якого відбувся в грудні 1931 р., після завершення стажування до органів ДПУ УСРР було призначено 68 співробітників: до місцевих територіальних органів ДПУ – 61 особа, до прикордонних загонів – дві особи, до транспортних органів ДПУ – п'ять осіб. Персональний розподіл закріпив наказ ДПУ УСРР № 97 від 16 квітня 1932 року¹⁸.

Забезпечити зростаючі потреби органів державної безпеки в кадрах Центральна школа не могла. Тому 10 серпня 1935 р. було видано наказ НКВС СРСР № 00306 «Про організацію та комплектування 1 набору 10-ти міжкrajових шкіл із підготовки оперативного складу УДБ» – Московської, Київської, Тифліської, Ташкентської, Ростовської, Свердловської, Новосибірської, Горьківської, Алма-Атинської та Ленінградської. Ці навчальні заклади мала щорічно забезпечувати набір до 2 тис. слухачів¹⁹. Відбір кандидатів 1-го набору було оголошено наказом НКВС СРСР № 00317 від 28 серпня 1935 р. «Про набір слухачів до міжкrajових шкіл з підготовки працівників УДБ»²⁰.

Особлива увага зверталася на перевірку кандидатів на навчання. У циркулярі НКВС УСРР № 12 від 2 вересня 1936 р., наприклад, зазначалося, що внаслідок неякісної спецперевірки, проведеної Дніпропетровським і Харківським УНКВС, на навчання до Київської міжкrajової школи було зараховано кілька курсантів, які приховали своє соціальне походження й навіть судимість. Відповідальність за підбір і перевірку кандидатів на навчання до шкіл ГУДБ покладалася на начальників УНКВС²¹. Наступним циркуляром НКВС УСРР № 20 від 27 листопада 1936 р. вказувалося на обов'язковість виконання органами НКВС запитів щодо спецперевірки кандидатів на навчання до Київської міжкrajової школи УДБ²².

Комплектування відомчих закладів органів державної безпеки відбувалося в межах розверстки, яка доводилася по партійній лінії постановами ПБ ЦК ВКП(б), ПБ ЦК КП(б)У та інших вищих партійних інстанцій, а по лінії органів державної безпеки – наказами НКВС–НКДБ–МДБ СРСР і УСРР. У такому порядку в 1935 р. УСРР мала забезпечити комплектування Київської міжкrajової школи в кількості 300 осіб і Ташкентської міжкrajової школи в кількості 20 осіб. На 1938 р. розверстка для Центральної та Київської міжкrajової шкіл становила 120 і 300 осіб відповідно. Кандидати, як і раніше, мали відбиратися з числа особливо перевічених членів і кандидатів у члени КП(б)У та членів ЛКСМУ, які не досягли 28-річного віку. Для відбору до Центральної школи кандидати повинні були мати вищу освіту, до міжкrajових шкіл – середню²³. Так само комплектувалися школи з підготовки оперативного складу органів державної безпеки і в 1939–1940 роках²⁴.

Основне кадрове поповнення органів державної безпеки УРСР відбувалося переважно за рахунок випускників Київської міжкrajової школи. Циркуляром відділу кадрів НКВС УСРР № 21 від 3 грудня 1936 р. для перших 168 випускників встановлювалося двохмісячне стажування на посадах помічників оперуповноваженого. Згідно з наказом НКВС УРСР № 3 від 5 січня 1937 р. у центральний апарат НКВС УРСР направили 14 осіб, інші були відряджені до обласних УНКВС. Слухачів прикріплювали до досвідчених опера-

тивних працівників, які були їх керівниками в повсякденній роботі. Загальне керівництво та нагляд за організацією стажування здійснювали заступники начальників відділів. За підсумками стажування комісія під головуванням заступника начальника УНКВС у складі начальника відділу кадрів і начальника УДБ УНКВС проводила атестування стажерів і визначала посади, на які вони мали бути призначені в подальшому²⁵.

Другий випуск курсантів Київської міжрайової школи провели в жовтні 1937 р. Відповідно до наказу НКВС УРСР № 319 від 23 жовтня 1937 р. всім випускникам були присвоєні спеціальні звання сержанта державної безпеки²⁶.

У серпні 1938 р. відбувся достроковий випуск курсантів Київської міжрайової школи ГУДБ НКВС СРСР²⁷. Вона зазнала реорганізації й змінила місце розташування. На підставі розпорядження наркома внутрішніх справ УРСР і наказу начальника Київської міжрайової школи № 126 від 1 жовтня 1938 р. школа переехала до Харкова. 19 жовтня було оголошено її штат, а 16 листопада 1938 р. відповідно до наказу НКВС СРСР № 0217 вона була перейменована в Українську міжрайову школу НКВС з постійною дислокацією в Харкові²⁸.

Крім міжрайових шкіл партійні структури здійснювали підбір слухачів до спеціалізованих навчальних закладів, наприклад, шкіл зовнішньої розвідки НКВС, які готували розвідників для підрозділів зовнішнього спостереження ГУДБ-УДБ²⁹.

У післявоєнний час в УРСР було відновлено існування шкіл для підготовки співробітників органів державної безпеки та створено нові навчальні заклади. Їх комплектування відбувалося на підставі відповідних рішень ЦК КП(б)У щодо розверстки по областях. Обкоми КП(б)У визначали кандидати на навчання.

Харківська міжрайова школа НКДБ СРСР почала працювати в лютому 1945 р. На навчання, що становило один рік, планувалося направити 300 осіб. З 18 червня 1945 р. запрацювали місячні курси з підготовки оперативних працівників, прийнятих за рекомендацією партійних організацій, розраховані на 60 місць³⁰.

Згідно з рішеннями ОБ ЦК КП(б)У і ЦК КП(б)У від 22 серпня 1945 р. прийнятим на підставі листа наркома державної безпеки УРСР С.Р. Савченка № 1676/с від 31 липня 1945 р. планувалося відібрати з-поміж комуністів і комсомольців віком від 18 до 35 років з освітою від семи класів і вище, придатних за станом здоров'я та іншими якостями до роботи в НКДБ, 600 осіб і направити їх в Харківську міжрайову школу³¹. Обкоми КП(б)У звітували про відбір кандидатів. На 1 листопада 1945 р. відібрали 509 осіб³².

Харківська міжрайова школа МДБ УРСР навесні 1947 р. здійснила випуск курсантів 2-го річного набору. Керівництво МДБ УРСР у наказі № 0082 від 11 квітня 1947 р., виданому з цього приводу, наголошувало на тому, що основними якостями для випускників, як майбутніх співробітників радянських органів державної безпеки, мають бути «безмежна відданість партії Леніна-Сталіна і особисто вождю партії товаришу Сталіну», готовність «виконати будь-яке завдання партії, не шкодуючи свого життя», постійне удосконалення «ідейно-політичного й чекістського зростання» і «бездоганне виконання службового обов'язку»³³.

Підготовча робота зі створення міжрайової школи у Львові розпочалася на початку 1945 р., коли за поданням НКДБ УРСР була прийнята постанова Бюро Львівського обкому КП(б)У «Про організацію в місті Львові 2-ї міжрайової школи НКДБ СРСР»³⁴. Під школу була виділена будівля колишнього польського ліцею, яка складалася з трьох корпусів. Їх докладний опис, план та фото були надані до ЦК КП(б)У заступником НКДБ УРСР по кадрам М. С. Ступницьким у листопаді 1945 року. Львівська міжрайова школа мала забезпечувати підготовку та перепідготовку кадрів для органів НКДБ західних областей УРСР. Відповідно до цього планувалося побудувати програму навчання та підбір слухачів³⁵.

Безпосередньо організацію Львівської міжрайової школи МДБ СРСР (згодом для зашифровки своєї діяльності вона проходила в документах як військова частина № 357 МДБ СРСР) закріпив наказ МДБ СРСР № 00563 від 27 грудня 1946 року³⁶. Для прийняття кандидатів на навчання створювалася мандатна комісія під головуванням виконуючого обов'язки начальника міжрайової школи, у складі заступника начальника навчального закладу, представника МДБ УРСР і заступника начальника УМДБ Львівської області. Вона спільно з представниками Управління кадрів МДБ УРСР і Львівського обкому КП(б)У приступила до роботи з 10 січня 1947 року.

Підбір кандидатів на навчання здійснювався упродовж 1946 – початку 1947 рр. зі складу «партійно-комсомольського активу» обласними УМДБ і обкомами ЦК КП(б)У відповідно до рішень ЦК КП(б)У від 23 серпня 1945 р. і 20 червня 1946 р. за встановленими планами. Навчання у Львівській школі розпочав з березня 1947 р. 401 курсант. 225 кандидатів на навчання були відряджені до обласних УМДБ через невідповідність умовам прийняття. З них 89 осіб – за станом здоров'я, 67 осіб – у зв'язку з незавершеністю їх спецперевірки та 20 осіб – внаслідок наявності щодо них компрометуючих матеріалів³⁷.

Випуски курсантів Львівської школи МДБ відбулися у травні та жовтні 1948 року. Відповідно, у цей же час, були оголошені чергові набори, створювалася мандатна комісія з працівників МДБ УРСР, яка спільно з представниками Львівського обкому КП(б)У проводила прийом і зарахування кандидатів³⁸.

За підсумками відбору курсантів видавалися накази МДБ УРСР, в яких аналізувалися результати роботи кадрових апаратів УМДБ з комплектування шкіл МДБ. Згідно з наказом МДБ УРСР № 00399 від 18 грудня 1948 р. у Львівській школі МДБ навчання чергового набору курсантів розпочалося з 1 грудня 1948 року. Із 318 кандидатів було зараховано 235 осіб. Справи на 72 особи, як такі, що не відповідали вимогам прийому, та на 11 осіб, через завершення роботи мандатної комісії, відправили до обласних УМДБ. Найбільшу частину відсіяних кандидатів, 50, становили особи, визнані непридатними до навчання за станом здоров'я. Недостатню кількість кандидатів, яка не відповідала розверстці, надіслали УМДБ Дніпропетровської, Київської, Миколаївської і Житомирської областей. УМДБ Волинської області взагалі не надіслало жодного кандидата на навчання³⁹.

Школи МДБ, розташовані в Україні, у подальшому продовжували поповнюватися за рахунок розверсток, визначених партійними органами. Згідно з постановою ПБ ЦК КП(б)У від 8 травня 1950 р. передбачалося відібрати 360 комуністів і комсомольців до шкіл МДБ. Про виконання цієї постанови обкоми КП(б)У протягом червня – липня 1950 р. звітували до ЦК КП(б)У⁴⁰.

Таким чином, комплектування кадрового складу органів державної безпеки здійснювалося кількома способами. Перший з них полягав у прямому призначенні («мобілізації») представників «партійно-комсомольського активу», як правило, без проходження ними навчання та спеціальної підготовки на посади в органи державної безпеки. «Мобілізація» комуністів, комсомольців і осіб, які перебували на особливому обліку, як шлях кадрового поповнення органів державної безпеки використовувалася владою постійно, упродовж всього періоду панування тоталітарного режиму. Це було спричинено насамперед потребами організації та проведення в країні масових репресивних акцій.

Другим способом кадрового забезпечення органів державної безпеки у цей період був відбір осіб, які відповідали встановленим вимогам, і зарахування їх на навчання до спеціальних відомчих закладів. Спочатку на навчання направляли тільки до Центральної (Вищої) школи НКВС–НКДБ–МДБ СРСР. Після створення влітку 1935 р. системи загальних, а згодом і спеціалізованих відомчих навчальних закладів на місцях – до міжкrajових шкіл. В УРСР у різний час діяли Київська (з 1938 р. – Харківська) міжкrajова школа та Харківська школа зовнішньої розвідки НКВС СРСР. Наприкінці війни і в повоєнний час була відновлена Харківська міжкrajова школа НКДБ–МДБ і створена Львівська міжкrajова школа МДБ.

З метою докладного вивчення кандидатів, насамперед на предмет їх політичної відданості правлячому режиму, була введена процедура спецперевірки. Вона передбачала вивчення особи, її зв'язків і оточення за місцем народження, навчання, проживання, роботи, перевірку анкетних даних і т. д.

Незалежно від способу підбору майбутні співробітники органів державної безпеки мали відповідати певним вимогам. Вони мали бути членами, кандидатами в члени ВКП(б) або членами ВЛКСМ, ретельно перевіреними з точки зору їх політичних поглядів і стосовно яких були відсутні компрометуючі матеріали. Інші вимоги варіювалися залежно від того, до яких підрозділів планувалося направити особу – проходження військової служби в РСЧА, вік, відповідна освіта (середня або вища), стан здоров'я, який відповідав потребам майбутньої служби тощо.

З другої половини 1930-х рр. акцент щодо вимог до кандидатів, які підлягали прямому зарахуванню до органів НКВС, змістився в бік обов'язкової наявності у них політичної відданості режиму. Підтвердженням може слугувати практика «партійно-комсомольського призову» до органів державної безпеки, тобто прямого набору на оперативні посади винятково представників «партійно-комсомольського активу». Ця практика продовжувалася також у воєнний і повоєнний час.

Жорсткі вимоги щодо відбору кадрів дали можливість укомплектувати апарат радянської спецслужби в Україні слухняними виконавцями волі партійно-державної верхівки, що забезпечувало надійний захист існуючої системи владарювання. В умовах панування тоталітарного режиму це мало трагічні наслідки для мільйонів людей, які стали жертвами злочинної політики партійно-радянського керівництва.

¹ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 286. Арк. 33; Спр. 287. Арк. 117; Спр. 666. Арк. 93, 96, 111.

² Там само. Спр. 3 (СРСР). Арк. 2–23в.

³ Там само. Спр. 6 (СРСР). Арк. 24–26.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2426. Арк. 2–4 зв. Спр. 2431. Арк. 3, 21, 22.

⁵ Там само. Спр. 2426. Арк. 39–44.

⁶ Там само. Арк. 2–4 зв.

⁷ Там само. Спр. 2431. Арк. 18, 30.

⁸ Там само. Спр. 2433. Арк. 1–86; Спр. 2431. Арк. 9–10.

⁹ Там само. Спр. 2432. Арк. 1–8, 34, 38.

¹⁰ Там само. Спр. 2427. Арк. 24.

¹¹ Там само. Оп. 24. Спр. 103. Арк. 364–381, 405–422, 382–387, 404, 423.

¹² Там само. Оп. 7. Спр. 142. Арк. 84, 86, 100–104.

¹³ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 286. Арк. 92.

¹⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 29. Арк. 2–4, 147–166; Спр. 30. Арк. 1–10, 164–188, 193–210, 213–246; Спр. 31. Арк. 6–10.

¹⁵ Там само. Спр. 32, арк. 3–18.

¹⁶ Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. 2-ге вид., доопр. та доповн. Херсон: ФОП Грін Д.С., 2017. С. 310–311.

¹⁷ Вронська Т., Лясковська С. Особливості підготовки кадрів органів державної безпеки України в 1928-х – на початку 1948-х рр. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції*: матеріали круглого столу (м. Київ, 19 грудня 2013 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 177, 182; Постников Л.А. Краткий очерк истории Высшей школы КГБ СССР имени Ф. Э. Дзержинского. Москва, 1990. С. 31–33, 39, 45, 48.

¹⁸ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 287. Арк. 48–49.

¹⁹ Там само. Спр. 3 (СРСР). Арк. 305 зв.

²⁰ Там само. Арк. 306.

²¹ Там само. Спр. 290. Арк. 135.

²² Там само. Арк. 144.

- ²³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр.28. Арк. 142–144.
²⁴ Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.) ... С. 300–301.
²⁵ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 3. Арк. 2–9, 146.
²⁶ Там само. Арк. 332–334.
²⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 29. Арк. 171.
²⁸ Вронська Т., Ляковська С. Особливості підготовки кадрів ... С. 189–190.
²⁹ Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.) ... С. 304–306.
³⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2427. Арк. 37; Спр. 2431. Арк. 5, 17; Спр. 2432. Арк. 36–37.
³¹ Там само. Спр. 2436. Арк. 46.
³² Там само. Спр. 2427. Арк. 72–73, 77, 86–92, 94–95, 104–107, 109–110. Спр. 2436. Арк. 57.
³³ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр.119. Арк. 246–247.
³⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2432. Арк. 74.
³⁵ Там само. Арк. 79–86. Спр. 2436. Арк. 121–122.
³⁶ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр.118. Арк. 6; Спр. 138. Арк. 77; Спр. 142. Арк. 134.
³⁷ Там само. Спр. 119. Арк. 251–253.
³⁸ Там само. Спр. 141. Арк. 132–133. Спр. 143. Арк. 43–44.
³⁹ Там само. Спр. 141. Арк. 219–222.
⁴⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр.103. Арк.19, 239–241, 243, 246.

References:

- HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 286 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 287 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 666 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 3 (SRSR) [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 6 (SRSR) [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2426 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2431 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2433 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2432 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2427 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 24. Spr. 103 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 7. Spr. 142 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 29. [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 30 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 31 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 32 [in Ukrainian].
Okipniuk, V.T. (2017). *State Security Authorities of the USSR (1922-1941): Historical and Legal Study*. Kherson: FOP Hrin D.S. [in Ukrainian].
Vronska, T., Liaskovska, S. (2014). Osoblyvosti pidhotovky kadriv orhaniv derzhavnoi bezpeky Ukrainy v 1928-kh – na pochatku 1948-kh rr. *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini (1918–1991 rr.): istoriia, struktura, funktsii: materialy kruhloho stolu, 19 hrudnia 2013 r., m. Kyiv*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (pp. 156–197) [in Ukrainian].
Postnykov, L.A. (1990). Kratkyi ocherk ystoriy Vysshei shkoly KHB SSSR ymeny F.E. Dzerzhynskoho [in Russian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 290 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 28 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 3 [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2436 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 119 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 118 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 138 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 142 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 141 [in Ukrainian].
HDA SB Ukrainy. F. 9. Spr. 143 [in Ukrainian].

Резюме

Окіпнюк В.Т. Комплектування кадрового складу органів державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.).

У статті здійснено історико-правовий аналіз основних способів поповнення кадрового складу органів державної безпеки УРСР у період панування тоталітарного режиму.

Охарактеризовано юридичну процедуру підбору, вивчення, зарахування на навчання або призначення на посади кандидатів на проходження служби в органах державної безпеки.

Ключові слова: радянські органи державної безпеки, НКВС, НКДБ, МДБ, кадровий склад, міжкrajові школи, тоталітарний режим.

Резюме

Окіпнюк В.Т. Комплектование кадрового состава органов государственной безопасности в Украине в период господства тоталитарного режима (1929–1953 гг.).

В статье осуществлен историко-правовой анализ основных способов пополнения кадрового состава органов государственной безопасности УССР в период господства тоталитарного режима.

Охарактеризована юридическая процедура подбора, изучения, зачисления на учебу или назначения на должности кандидатов на прохождения службы в органах государственной безопасности.

Ключевые слова: советские органы государственной безопасности, НКВД, НКГБ, МГБ, кадровый состав, межкраевые школы, тоталитарный режим.

Summary

Volodymyr Okipniuk. Recruitment of personnel of state security bodies in Ukraine during the domination of the totalitarian regime (1929–1953).

The article deals with the historical and legal analysis of the main ways of replenishing the personnel of the state security bodies of the USSR during the domination of the totalitarian regime.

It was established that the formation of personnel of state security bodies was carried out in several ways. The first of these was the direct appointment ("mobilization") of representatives of the "party-Komsomol asset", as a rule, without their training and special training for positions in state security bodies.

The second method of staffing state security agencies during this period was to select persons who met the requirements and enroll them in training at special departmental institutions.

In the USSR, the Kyiv (since 1938 – Kharkiv) intercity school and the Kharkov School of Foreign Intelligence of the NKVD of the USSR operated at different times. At the end of the war and in the postwar period, the Kharkov interdistrict school of the KGB-MGB was restored and the Lviv interdistrict school of the MGB was established.

The candidates were thoroughly studied for their political allegiance to the ruling regime and underwent special screening. It provided for the study of a person, their relationships and surroundings at birth, study, residence, work, background checks, etc.

Regardless of the method of recruitment, future employees of national security agencies had to meet certain requirements. To be members, candidates for membership of the CPSU (b), or members of the WCCM, carefully scrutinized for their political views and for which there were no material. Other requirements varied depending on which units the person was intended to direct – military service at the NSCA, age, relevant education, secondary or higher, health status that met the needs of future service, etc.

Since the second half of the 1930s, the emphasis on the requirements for candidates who were directly enrolled in the NKVD bodies shifted towards the mandatory political commitment of the regime. This practice continued also in wartime and postwar times.

Key words: Soviet state security organs, NKVS, NKDB, MDB, staffing, intercity schools, totalitarian regime.

DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.05

УДК 341.24

В.О. ОСТАШОВА, Є.А. ЛИПІЙ, А.В. ПИВОВАР

Валерія Олександрівна Осташова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Полтавської державної аграрної академії*

ORCID: 0000-0002-6022-6680

Євгенія Анатоліївна Липій, кандидат юридичних наук, доцент Полтавської державної аграрної академії**

ORCID: 0000-0001-9952-838X

Артем Владиславович Пивовар, студент Полтавської державної аграрної академії***

СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ: ПЕРЕДУМОВИ, СТВОРЕННЯ ТА ПЛАНИ НА ВСТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Перемога над французькою революцією та диктатурою Наполеона змусила європейських монархів замислитися над закріпленням таких завоювань, превенцією нових національно-визвольних рухів, встановленням нового міжнародного правопорядку в Європі. Такою інституцією, яка повинна була підтримувати колективну безпеку у світі, став Священний союз. Дослідження історії становлення міждержавних організацій, проблем їх функціонування та причин розпаду є особливо актуальними зараз, в період пошуку нових форм, методів та інструментів підтримки міжнародного правопорядку в Європі та світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності Священного союзу широко висвітлювалися у науковій спільноті істориків, дипломатів, правників ще за імперського періоду (В.П. Даневський,

© В.О. Осташова, Є.А. Липій, А.В. Пивовар, 2019

* *Valerii Ostashova, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of Poltava State Agrarian Academy*

** *Yevheniia Lypii, Ph.D. in Law, Associate Professor of Poltava State Agrarian Academy*

*** *Artem Pyvovar, student of Poltava State Agrarian Academy*